

Peter Burke

ISTORIA IGNORANȚEI

traducere din limba engleză de
MIHAI MOROIU

CUPRINS

Prefață și mulțumiri	9
----------------------------	---

I. IGNORANȚA ÎN SOCIETATE

1. Ce este ignoranța?	15
Înfierarea ignoranței	15
Lauda ignoranței	17
Ce este ignoranța?	20
Psihologia ignoranței	22
Sociologia ignoranței	23
Sortimente de ignoranță	23
Ignoranța și vecinii ei	30
2. Ce spun filozofii despre ignoranță	34
Epistemologie socială	38
3. Ignoranța colectivă	39
Ignoranță organizațională	39
Clasa	41
Rasa	43
Ignoranța feminină	44
Ignoranța masculină	48

4. Să studiem ignoranța.....	51
Antropologie și arheologie	52
Scriind despre ignoranță.....	54
Puterea metaforei.....	56
Explorarea ignoranței.....	58
O acțiune multidisciplinară.....	59
5. Istorisiri despre ignoranță	63
Istoria femeilor	63
Istoriile ale ignoranței.....	65
Abordări și metode	68
O istorie socială a ignoranței.....	70
6. Ignoranța religiei	74
Clerul	75
Laicii.....	77
Misiuni	79
Ignoranța religioasă în secolul XXI	82
Ignoranța față de alte religii	83
Disimulare.....	89
Agnosticism	91
Situația de astăzi	93
7. Ignoranță în știință	96
Descoperiri ale ignoranței	98
Cum impulsionează ignoranța știința	100
Pierderi de cunoaștere.....	101
Rezistența în fața ideilor noi.....	103
Ignoranța în medicină	108
Ignoranța laicilor.....	109
8. Ignoranța în geografie.....	115
Imaginarea exoticului.....	118
Necunoașterea Chinei în Occident.....	121
Necunoașterea Europei în China	126
Japonia, Coreea și Formoza	132

Trei orașe misterioase	134
Obstacole în calea cunoașterii	135
Interiorul Africii	137
Hărți secrete.....	140
Epistemologia călătoritului	142
De la geografie la ecologie	146

II. CONSECINȚE ALE IGNORANȚEI

9. Ignoranța în război	154
Tehnologie militară.....	159
Stratageme și surprize.....	161
Războiul Franco-Prusac	163
Război de guerilă, 1839-1842 și 1896-1897.....	165
Revolta de la Canudos	166
Războiul din Vietnam	168
O cale de mijloc?	171
10. Ignoranța în business	174
Agricultura.....	174
Comerț și industrie	177
Ignoranța consumatorilor	183
Analfabetism contabil	185
Investiția în ignoranță	186
Balonul din mările sudului	191
Marele crah	193
Afaceri clandestine	195
11. Ignoranța în politică	205
Ignoranța celor guvernați: autocrații	206
Ignoranța cetățenilor: democrații	209
Ignoranța conducătorilor din perioada modernă timpurie	214
Conducători din epoca modernă târzie.....	219
Ignoranță organizațională	224
Cea dintâi revoluție a guvernării.....	225
Cea de a doua revoluție a guvernării.....	228
Dominația britanică în India	230

12. Surprize și catastrofe	238
Incendii, inundații, uragane și cutremure.....	240
Foamete	243
Epidemii	247
Ciurma	247
Variolă.....	250
Holera	252
Secolele XX și XXI	254
13. Secrete și minciuni.....	257
Secrete de stat.....	259
Cenzură	261
Cunoaștere publică și ignoranță publică.....	263
Mușamalizări.....	265
Masacrul din pădurea Katyn	267
Marele zid de tăcere	269
Spionajul.....	271
Dezvăluirea secretelor.....	273
De la jurnaliști de scandal la avertizori	276
Scurgeri și cârțițe.....	279
Hackeri	281
Dezmințire	282
Businessul negării	284
Dezinformarea.....	286
Plastografie	288
Post-adevăr	290
Minciunile președintelui.....	292
14. Viitoruri nesigure	295
Prognoză	301
Riscuri politice.....	303
Economie.....	305
Futurologie	306
15. Ignorarea trecutului.....	312
Scepticism istoric.....	312

Ignoranță selectivă.....	316
Ignoranța publicului.....	317
Ignoranța decidenților.....	319
Invazia din afghanistan.....	324
Încheiere. Noua cunoaștere și noua ignoranță	328
Glosar.....	334
Bibliografie suplimentară	336
Note.....	338
Indice	384

I

IGNORAȚA ÎN SOCIETATE

1

CE ESTE IGNORANȚA?

„Ignoranța este o creație socială, așa cum este și cunoașterea.“

MICHAEL SMITHSON

Proiectul scrierii unei istorii a ignoranței sună aproape la fel de ciudat ca dorința lui Flaubert de a scrie o carte despre nimic, *un livre sur rien*, „o carte care să nu depindă de nimic exterior... o carte care nu ar avea aproape niciun subiect, sau cel puțin una în care subiectul să fie aproape invizibil“, cu alte cuvinte o încercare de a ajunge la forma pură.³ Într-un mod cât se poate de nimerit, Flaubert nu a scris nimic despre nimic. Pe de altă parte, s-au scris multe despre ignoranță, și în special negativ. Există o lungă tradiție de înfierare a ignoranței din diverse motive și rațiuni.

ÎNFIERAREA IGNORANȚEI

Vorbitorii de arabă numesc perioada preislamică „vârsta ignoranței“ (*al-jahiliyya*). În timpul Renașterii, umaniștii

priveau ceea ce ei au fost cei dintâi care i-au dat numele de „Ev Mediu” ca pe o epocă întunecată. În secolul al XVII-lea, lordul Clarendon, istoricul Războiului Civil englez, i-a descris pe Părinții Bisericii ca fiind „marile lumini apărute în vremuri foarte întunecate”, „o eră plină de barbarie și de ignoranță”.⁴ În Iluminism, ignoranța era înfățișată ca sprijin pentru „despotism”, „fanatism” și „superstiție”, toate urmând să fie înlăturate într-o eră a cunoașterii și a rațiunii. George Washington, spre exemplu, declara că „temeliile împărăției noastre nu au fost așezate în vârsta mohorâtă a ignoranței și a superstiției”.⁵

Părerile de acest fel au continuat să rămână multă vreme în actualitate. Spre exemplu, termenul *al-jahiliyya* a fost aplicat de musulmani radicali, ca intelectualul egiptean Sayyid Qutb, unor perioade mai recente, în mod special împotriva Statelor Unite.⁶ Ignoranța era unul dintre cei „cinci uriași” pe care politicianul liberal William Beveridge promitea să-iucidă (împreună cu Sărăcia, Boala, Mizeria și Lenea). Raportul lui Beveridge a servit drept fundament al Statului Bunăstării din Marea Britanie proclamat de guvernul laburist din 1945.⁷

Mai aproape de noi, în SUA, Charles Simic scria că „ignoranța răspândită, mergând până în pragul idioteniei, reprezintă noul nostru țel național”, în vreme ce Robert Proctor, istoric al științelor, a declarat că vremurile actuale sunt o „epocă de aur a ignoranței”.⁸ Deși suntem cât se poate de conștienți că știm multe din cele necunoscute de generațiile dinainte, suntem cu mult mai puțin conștienți de ceea ce știau ei, iar noi nu. Exemple ale acestei pierderi a cunoașterii – discutate mai târziu – merg de la apropierea de clasicii greci și romani până la cunoașterea de zi cu zi a științelor naturii.

În trecut, un motiv de seamă al ignoranței era faptul că în societate circulau prea puține informații. O parte din

cunoaștere era „precară”, un termen ce-i aparține istoricul Martin Mulsow, fiind consemnată exclusiv în manuscrise și ținută la adăpost, deoarece era respinsă de autorități, atât de cele bisericești, cât și de stat.⁹ Astăzi, oarecum paradoxal, o problemă a devenit „informația excesivă”. Oamenii sunt expuși unui „potop” de date, adesea fiind incapabili să aleagă ceea ce își doresc sau le face trebuință, o situație care a fost numită „pană de filtrare”. Prin urmare, actuala „epocă a informațiilor” „permite răspândirea ignoranței la fel de mult ca răspândirea cunoașterii”.¹⁰

LAUDA IGNORANȚEI

Drept răspuns la tradiția de înfierare a ignoranței descoperim o contra-tradiție: un număr relativ redus de gânditori și de autori care au îndrăznit să afirme că entuziasmul față de cunoaștere („epistemofilie”) prezintă pericolele lui, în vreme ce ignoranța înseamnă mulțumire de sine sau cel puțin prezintă câteva avantaje. Unii dintre acești scriitori, aparținând mai ales Renașterii italiene, erau jucăuși, aducând laude pentru ignoranță alături de chelie, smochine, muște, cârnați și ciulini, pentru a-și etala inteligența alături de măiestria retorică prin reînvierea tradiției clasice a falsului elogiu.

Trecând la lucruri mai serioase, o lungă tradiție, pornind de la Augustin, a criticat curiozitatea „deșartă”, afirmând implicit că un anume fel de ignoranță reprezintă o opțiune mai înțeleaptă. Clericii moderni timpurii, catolici sau protestanți, au fost în general ostili față de curiozitate, „tratând-o ca pe un păcat, de obicei de iertat, însă uneori capital”.¹¹ A fost prezentat ca un păcat fatal în legenda lui Faust, care a inspirat piese de teatru, opere și romane.¹² Când Kant a folosit formula „îndrăznește să cunoști”

(*sapere aude*) drept motto al Iluminismului, reacționa împotriva recomandării biblice „Nu te îngâmfa, ci teme-te“ (*Noli altum sapere sed time*)*, parafrazată de poetul Alexander Pope „nu te semeți să-L pătrunzi pe Dumnezeu“.¹³

Unele raționamente laice le-au completat pe cele religioase. Michel de Montaigne lăsa să se înțeleagă că ignoranța este o rețetă mai bună pentru fericire decât curiozitatea. Filozoful-naturalist Henry Thoreau ținea să întemeieze o Societate pentru Răspândirea Ignoranței Utile ca opus complementar al existenței Societății pentru Răspândirea Cunoașterii Utile.¹⁴ În lucrarea sa *Studies of Nature* (1784), romancierul și botanistul Bernardin de Saint-Pierre lăuda ignoranța deoarece stimulează imaginația.¹⁵ Înotând împotriva curentului istoriilor publicate în vremea Iluminismului, feminista franceză Olympe de Gouges susținea în *Le Bonheur primitif* (1789) că „primii oameni“ erau fericiți fiind ignoranți, pe când în vremea ei „omul și-a extins cunoașterea prea mult“.¹⁶

În ce privește dreptul, Justiția este deseori reprezentată, de la Renaștere încoace, legată la ochi, simbolizând ignoranța în sensul deschiderii mentale și al lipsei de idei preconcepute.¹⁷ Potrivit acestei viziuni, juriile pot fi izolate pentru a le ține departe de informații care le-ar putea influența verdictul. Discuțiile despre ceea ce se cheamă „ignoranță virtuoasă“ sunt tot mai frecvente. Filozoful John Rawls a pledat în favoarea „vălului ignoranței“, cum îl numea el, o orbire față de rasă, clasă, națiune sau sex care ne ajută să vedem oamenii ca ființe egale moral.¹⁸

Ignoranța „virtuoasă“ este un termen folosit și pentru a descrie renunțarea la cercetările destinate armelor nucleare, spre exemplu, sau cel puțin la publicarea rezultatelor.

* Romani, 11-20 (n. tr.).

Alte trăsături pozitive ale diverselor categorii de ignoranță au fost evidențiate de sociologi și antropologi, scriind despre variate „funcții sociale” ori „regimuri”. Preoții, bunăoară, sunt obligați să păstreze secretul spovedaniei, în vreme ce doctorii jură să respecte confidențialitatea în ce îi privește pe pacienți. Democrația este protejată prin votul secret. Anonimatul îngăduie examinatorilor să noteze lucrări fără idei preconceptuate și evaluatorilor din jurii să spună exact ceea ce cred despre activitatea colegilor lor. Negocierile secrete permit guvernelor să facă anumite concesii celeilalte părți, ceea ce ar fi imposibil în prezența publicului. Informația nu produce doar beneficii, ci și pericole.¹⁹

La sfârșitul secolului al XIX-lea, ignoranța era recomandată ca răspuns la obiecția din ce în ce mai acută că sunt „prea multe de știut”. Spre exemplu, neurologul american George Beard susținea că „ignoranța înseamnă putere, pe cât înseamnă bucurie”, un remediu pentru „nervozitate”.²⁰ Ignoranța este tratată ca „resursă” ori ca „factor în succes” de mulți autori din domeniul businessului și managementului.

Anthony Tjan, spre exemplu, recomandă „acceptarea propriei ignoranțe”, de vreme ce întreprinzătorii care nu sunt „conștienți de constrângerile și realitățile lor exterioare” sunt în măsură să „genereze idei fără forțare”. Mai târziu, a explicat ceva mai precaut: „cheia o reprezintă recunoașterea momentelor critice din traseul unei companii, atunci când abordarea «luăm totul de la capăt» este cea categoric pozitivă”. Expresia „ignoranță creatoare” sugerează că prea multă cunoaștere ar putea să stea în calea inovației, nu numai în business, ci și în alte domenii.²¹ Formula „ignoranță creatoare” a fost inventată de un jurnalist de la *New Yorker* care a încercat să explice ce anume l-a împiedicat pe Beardsley Ruml, director al unei mari fundații de cercetare, „să vadă semnalizările

Accesul interzis, Nu călcați pe iarbă, Nu intrați aici și Stradă înfundată din lumea ideilor”, avertismente care acționau ca obstacole față de interdisciplinaritatea susținută de el. La un nivel mai practic, Henry Ford ar fi spus: „caut o mulțime de oameni cu o capacitate infinită de a nu ști ce nu poate fi făcut”.²²

Afirmația că ignoranța are foloasele ei ne deschide noi perspective, mai ales dacă avem grijă să ne întrebăm: foloase pentru cine? Oricum, exemplele abordate în această carte ne lasă să înțelegem că urmările negative ale ignoranței le depășesc în general pe cele pozitive – de unde și dorința de a o dedica învățătorilor care s-au străduit să remedieze ignoranța elevilor lor. Opțiunea de a nu ști (ori ca alții să nu știe) ceea ce nu ne convine, la nivel individual sau de organizație, este de înțeles, însă consecințele sunt deseori neplăcute. Ignorarea sau tăgăduirea unor aspecte incomode reprezintă o temă recurentă în acest volum.

CE ESTE IGNORANȚA?

În lunga dezbateră în favoarea sau împotriva ignoranței, toate pledoariile depind, fără doar și poate, de ceea ce înțeleg prin acest termen cei care le susțin. Definiția tradițională este simplă, absența ori „privarea” de cunoaștere.²³ O astfel de absență sau de privare rămâne adesea invizibilă pentru individul sau grupul ignorant, o formă de orbire având consecințe masive, care pot ajunge la dezastre, așa cum vom vedea în partea a II-a a acestei cărți.

Definiția tradițională este criticată uneori deoarece, fiind atât de cuprinzătoare, necesită câteva sublinieri. În engleză, spre exemplu, *ignorance* este uneori diferențiată de *nescience*, neștiință, și ambele de *non-knowledge*,

necunoaștere. Mai există și *unknowing*, inocent, fără habar, termen care sună de parcă ar fi apărut ieri, însă provine de la un anonim din secolul al XIV-lea, autorul unui tratat despre misticism.²⁴ Și alte limbi fac deosebiri asemănătoare. Germanii, spre exemplu, vorbesc și scriu despre *Unwissen* și *Nicht-Wissen*. Spre exemplu, sociologul Georg Simmel aducea în discuție ceea ce el numea „normalitatea de zi cu zi a necunoașterii / *non-knowledge*“ (*Nicht-Wissen*).²⁵ Din nefericire, autori diferiți se folosesc de acești termeni în moduri diferite.²⁶

Pe de altă parte, toată lumea e de acord că trebuie să se facă deosebirea între „necunoscute cunoscute“, cum ar fi structura ADN înainte de descoperirea lui în 1953, și „necunoscute necunoscute“, ca în cazul lui Columb când a descoperit America în vreme ce căuta „Indiile“. Chiar dacă această deosebire era făcută mai de mult de ingineri și psihologi, adesea îi este atribuită fostului secretar al apărării american, Donald Rumsfeld. La o conferință de presă pe tema pregătirilor invaziei în Irak, lui Rumsfeld i s-au cerut dovezi că Saddam Hussein folosea arme de distrugere în masă, și a răspuns astfel:

Rapoartele care spun că ceva anume nu s-a petrecut mi se par întotdeauna interesante, deoarece, după cum știm, există lucruri cunoscute cunoscute; sunt lucruri pe care știm că le știm. Mai știm că sunt necunoscute cunoscute; adică știm că există unele lucruri pe care nu le cunoaștem. Dar mai există și necunoscute necunoscute – cele despre care nu știm că nu le știm. Și dacă ne uităm la istoria țării noastre și a altor țări libere, această categorie din urmă este cea care poate să pună probleme.²⁷

Indiferent că Rumsfeld apela la ea pentru a evita o întrebare incomodă, deosebirea dintre cunoscute cunoscute,

necunoscute cunoscute și necunoscute necunoscute rămâne cât se poate de utilă.

PSIHOLOGIA IGNORANȚEI

Cum rămâne cu „cunoscutele necunoscute”? Această formulă, care pare potrivită pentru a discuta ceea ce în mod normal este descris drept „cunoaștere tacită”, a fost folosită în sens diferit de filozoful Slavoj Žižek, care a atras atenția că Rumsfeld „a uitat să adauge pe cel de-al patrulea și crucial termen: «cunoscutele necunoscute»... inconștientul freudian „cunoașterea care nu se cunoaște pe sine», după cum spunea Lacan”, inclusiv propria cunoaștere a lui Rumsfeld despre torturile de la Abu Ghraib.²⁸

Pe Freud îl interesau alte feluri de ignoranță inconștientă. În faimoasa lui discuție despre interpretarea viselor, se întreba dacă cei care visează știu sau nu înțelesul viselor lor, concluzia lui fiind că „este cât se poate de posibil, cu adevărat foarte probabil ca persoana care visează să știe ce înseamnă visul său: *doar că nu știe că știe.*”²⁹ Mai general, Freud era interesat de ceea ce pacienții lui nu doreau să știe despre ei. A nu dori să știi va fi o temă recurentă în această carte.

Un interes special față de ignoranță l-a arătat freudianul nonconformist Jacques Lacan, care spunea că psihanaliztii sunt oameni care nu știu ce este psihanaliza (și știu că nu știu), spre deosebire de cei care cred că știu, dar de fapt nu știu. Lacan privea ignoranța ca pe o pasiune, așa ca iubirea și ura, vorbind despre unii pacienți care treceau de la rezistența față de cunoașterea de sine la dezvoltarea unei pasiuni în acest sens.³⁰